

۱ ۳ ۶ ۳ ۴ ۳ ۴

نام خلیج فارس در منابع باستان

دکتر بهزاد معینی سام

انتشارات نیک خرد

۱۳۹۴

شابک	۱۳۰۰۰۰ ریال ۷-۶۰۰-۸۱۰۱-۹۶۴-۹۷۸
شماره کتابشناسی ملی	۳۸۹۶۶۱۳
عنوان و نام پدیدآور	نام خلیج فارس در منابع باستان/ نویسنده بهزاد معینی-سام.
مشخصات نشر	تهران: نیک خرد، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۱۴۲ ص.: نقشه (بخشی رنگی): ۱۴/۵ × ۲۱/۵ سم.
یادداشت	کتابنامه: ص. ۱۰۹ - ۱۲۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	خلیج فارس -- جغرافیای تاریخی
موضوع	خلیج فارس -- جغرافیای تاریخی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	خلیج فارس -- تاریخ
موضوع	خلیج فارس -- تاریخ -- اسناد و مدارک
رده بندی دیویی	۷۳۱/۹۵۵
رده بندی کنگره	DSR ۱۶۰/۳۱۱۸ م/۱۳۹۴
سرشناسه	معینی-سام، بهزاد، ۱۳۴۴ -
وضعیت فهرست نویسی	فیبا

انتشارات نیک خرد

نام کتاب: نام خلیج فارس در منابع باستان

نویسنده: دکتر بهزاد معینی-سام

ویراستار: سارا محمدي

طراح جلد: فرانک تحفه چی

ناشر: نیک خرد

چاپ اول: ۱۳۹۴

شابک: ۷-۶۰-۸۱۰۱-۹۶۴-۹۷۸

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۲۰۰۰ تومان

مرکز بخش: ۰۹۱۲۳۸۸۳۰۴۹ (۰۲۱-۳۳۳۱۲۰۷۱)

فهرست مطالب

۷.....	دیباچه
۱۲.....	خلیج فارس در منابع سومری
۱۹.....	خلیج فارس در منابع اکدی و بابلی کهن
۳۶.....	خلیج فارس در منابع آشوری
۵۲.....	خلیج فارس در منابع بابلی نو
۵۵.....	خلیج فارس در منشور کوروش بزرگ و کتیبه داریوش بزرگ
۶۳.....	خلیج فارس در نوشته‌های نویسندگان یونان و روم باستان
۶۴.....	هومر
۶۶.....	هزیود، ارخیلوئوس، اناسیمندر
۶۷.....	هکاتئوس میلنی
۶۸.....	آشیلوس
۶۸.....	هرودوت
۷۱.....	کنزیاس
۷۲.....	نوسیدید، گزنون
۷۳.....	ارستوفانس، ایونیوس رودیوس
۷۴.....	ارستوبولوس، نارخوس، اندروستس تاسوسی
۷۵.....	اونسیکریتوس، ارتوستس کورنی
۷۶.....	پوتی بیوس
۷۷.....	استرابو
۸۱.....	ایزدور خاراکسی
۸۲.....	دیودور سیسیلی
۸۳.....	تیوی
۸۳.....	پینی (گایوس پلینیوس یگوندوس)
۸۶.....	پومپونیوس مالا
۸۹.....	فلاویوس جوزفوس
۸۹.....	کوینتوس کورتیوس روفوس

- ۹۰..... پلوتارک
- ۹۱..... تاکیتوس (کابوس کورنیوس تاکیتوس)
- ۹۲..... آریان (فلاویوس آریانوس)
- ۹۴..... کلاودیوس بطلمیوس
- ۹۵..... آپیان
- ۹۶..... آمیانوس مارسلینوس
- ۹۶..... ادرتغان بنانسی
- ۹۷..... خلیج فارس در منابع ایران باستان
- ۱۰۸..... سیجیه گیری
- ۱۱۱..... نقشه ها
- ۱۱۹..... کتابنامه

"موضوع خلیج فارس برای ما نه تنها ملی،
بلکه سیاسی و اعتقادی هم هست"
مقام معظم رهبری (مد ظله العالی)

دیباچه

در ادراک و نقشه‌شناسی، جاینام یا توپونیم به بررسی نام یک مکان، منطقه، یا شماری از بخش‌های سطح زمین می‌پردازد و مطالعه علمی مکان‌ها، سرچشمه و معنی آنها را هم در برمی‌گیرد. نامگذاری هر مکان یا جاینامی به گذشته و پیشینه آن برمی‌گردد؛ یک جاینام می‌تواند از نام یک قوم یا قبیله‌ای هم گرفته شده باشد و حتی در گذشته مهاجرت اقوام، نام مکان باستانی خود را بر جایگاهی نو گذاشته باشند. خلیج فارس از جمله جاینام‌هایی است که امروزه بحث‌هایی را در پی داشته است^۱ و ما برآنیم تا آنجا که منابع قابل دسترس به ما اجازه می‌دهند، منابع بین‌النهرینی سومری، اکدی، بابلی، آشوری، بابلی نو، را که با این دریا یا خلیج در ارتباط بوده‌اند و در متون‌شان با این بحیه اشاره داشته‌اند، بررسی

۱ - سهراب بیورورک تایمز استامبول، ۲۰، ۱۹۸۷، پیشنهاد کرده است که برای اسباب از تش بین دو صرف باید خلیج فارس را به نام "خلیج سومر" از نو نامگذاری کرد.

William V. Ha, p. 2010. The World's Oldest Literature, Studies in Sumerian B'let-Letres, Culture and History of the Ancient Near East. Vol 25. Brill, Leiden and Boston. 661

همانگونه که اسناد تاریخی نشان می‌دهد با مهاجرت گسترده اقوام ایرانی از دوره هخامنشی تا دوره اول پ.ف. (مهاجرت اقوام هندو-روپایی و آریه‌ای از یونان و کاسپی به جاهای دیگر) شماری مکان‌ها از دریای تا هند و خلیج فارس نامی ایرانی به خود گرفت. این دلیل منطقی نیست که اخیراً با ادعای غیر مستند یک گروه خاص، نام چندین هزار ساله مکان را تغییر داد. همانگونه که در این پژوهش خواهیم دید این دریا هیچگاه به نام خلیج سومر یا قوم دیگری منتسب نبوده است و نخست در کتب جغرافیای استرابو (نیمه دوم سده اول پیش از میلاد) و دیگر نویسندگان تنها با عنوان "دریای پارس و خلیج فارس" آمده است.

نماییم تا ببینیم تمدن‌های بین‌النهرین باستان در مکاتبات خود خلیج فارس را با چه نامی می‌خواندند.

پس از تمدن‌های بین‌النهرینی باستان، به منشور کوروش بزرگ و کتیبه داریوش بزرگ و در آخر به متون اصلی نوشته‌های نویسندگان یونانی، رومی و ایرانی می‌پردازیم تا نام خلیج فارس را در سیر تاریخی خود در باستان ردیابی نماییم. از آنجا که موضوع ما، بررسی نام خلیج فارس در منابع دولت‌های بین‌النهرینی و نویسندگان باستانی است، نیاز است نگاهی گذرا به اهمیت سوق‌الجیشی این ناحیه برای دولت‌های بین‌النهرین باستان داشته باشیم:

سرزمین بین‌النهرین در منطقه‌ای واقع است که به آن خاور نزدیک گویند. این منطقه را بین ناحیه‌ای دریای مدیترانه، دریای سیاه، دریای کاسپین، خلیج فارس و دریای سرخ در بر گرفته است.^۱ از هزاره سوم پ.م، یا کمی پیشتر، ناحیه دجله و فرات در بین‌النهرین شاهد خیزش دولت‌های سومریان، اکدیان، بابلیان و آشوریان و کلدانیان است.^۲



- 1 . Charles Keith Maisels. 1993. The Near East Archaeology in the Cradle of Civilization. Published by Routledge. London & New York. 48
- 2 . Erick Cline. 2007. The Ancient World Civilization of the Near East and Southwest Asia. Vol 4. Sharpe Reference an Imprint of M.E Sharp Inc. Malasia. 14



همانگونه که از تصویر بالا آشکار است، خلیج فارس مسیر اصلی تجارت و شاهراه ارتباطی تمدن‌هایی بوده که با آن ارتباط داشتند. این خلیج در رشد و تکوین این شاهنشاهی‌ها نقش داشته است.^۱ در باستان، خلیج فارس، بهار ناحیه جنوب ایران از اروند تا تنگه هرمز؛ بین‌النهرین در اقصی نقاط غرب، شمال، شرق شبه جزیره و کویت و بحرین؛ و جنوب شرق شبه جزیره و امارات و عمان را در بر می‌گرفته است.^۲ در مورد اهمیت منطقه خلیج فارس برای دولت‌های بین‌النهرین باستان می‌توان گفت که تمدن‌های بین‌النهرین از طریق این دریا با

1 . Brad E. Kelle, 2007. Ancient Israel at War 853-586 B.c. Osprey Publishing. New York.7

2 . Lawrence G. Potter, 2009. The Persian Gulf in History. Published by Palgrave Macmillan. UK. 27

هند، دریای سرخ و نیل ارتباط داشتند و شهر اور از کهن‌ترین پایتخت‌های سومریان و اکدی‌ان، نزدیک خلیج فارس بود و در کتیبه‌ها بارها از کشتی‌های آن سخن به میان آمده است. کشتی‌ها، ماهیها در سفر به هند بودند تا به خلیج فارس بازگردند. برای نمونه، زیو^۱ یا گاو کوهان‌دار اغلب در نقش برجسته‌های دول بین‌النهرینی آمده است که حیوان بومی هند بوده است.^۲

واردات از بین‌النهرین و جنوب غرب ایران (شوش) شامل مواد خام و فاسد شدنی متنسوبات با قایق از راه خلیج فارس انجام می‌شده و به ندرت مسیر خشکی انتخاب می‌شده است.^۳ کالاهای کشاورزی و دامی منبع تجارت در بین‌النهرین بود و باشور و اشور شاهراه مسیر تجاری به غرب مدیترانه، صحرای عربستان، شمال شور، شمال شرق کوههای زاگرس، شرق عیلام و جنوب شرق از راه خلیج فارس بوده است؛ برای نمونه آشوریان از این دریا صدف و مروارید برای زیورآلاتشان صید می‌کردند. خود اشور شاهراه تجاری بین بابل و خلیج فارس بوده است.^۴ بیشتر تمدن‌های بین‌النهرینی یک شاهنشاهی گسترده از خلیج فارس تا دریای مدیترانه تشکیل دادند.^۵ در زمینه نظامی هم خلیج فارس نقش استراتژیک داشته و می‌بینیم که سحرخیز با قایق‌های فینیقی نیروهایش را از راه خلیج فارس انتقال می‌دهد.^۶

1 . Zebu

2 . Georges Perrot. 1884. A History of Art in Chaldea and Assyria. www.forgottenbooks.org 373

3 . Charles Gates 2011. Ancient Cities. Archaeology of Urban life in the Ancient Near East and Egypt, Greece and Rome. published by Routledge. London & New York. 76

4 . John Boardman & I.E.S. Edwards. 2008. The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East from the Eighth to the Sixth Centuries. B.c. Vol III. 2. Cambridge University Press. London. 20. 214

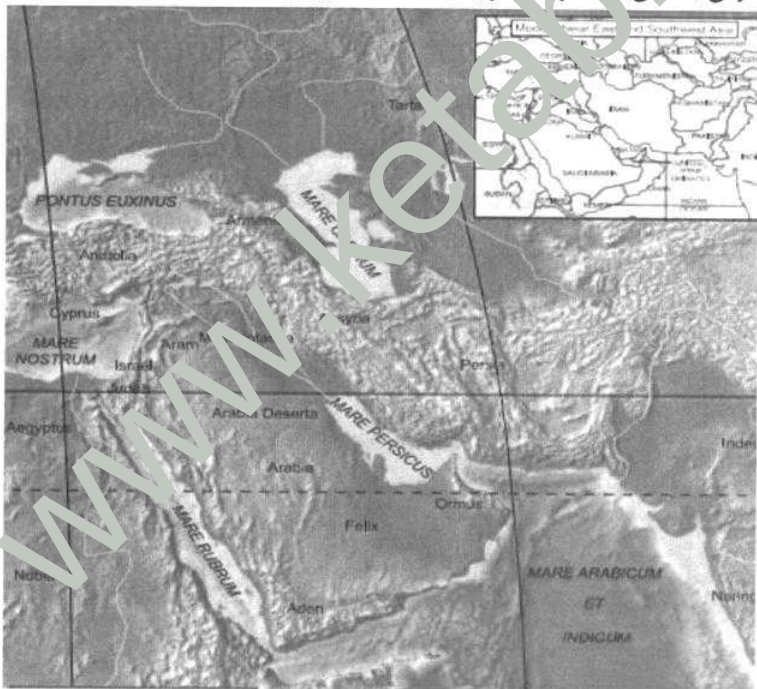
5 . Geogeges Perrot. 1884. A History of Art in Chaldea and Assyria. 385

6 . John Boardman & I.E.S. Edwards. 2008. The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East from the Eighth to the Sixth Centuries. B.c. 214

7 . Mehmet-Ali Ataç. 2005. The Mythology of Kingship in Neo-Assyrian Art. Cambridge University Press. Cambridge. New York. 50

8 . John Boardman & I.E.S. Edwards. 2008. The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East from the Eighth to the Sixth Centuries. B.c. Vol III. Part 2. 113

پس از زوال تمدن‌های بین‌النهرینی و روی کار آمدن پارسیان و سکونت و نزدیکی آنان با خلیج فارس، پارسیان توانستند اولین دولت جهانی را تشکیل دهند که از هند تا مصر گستردگی داشت؛ در نتیجه دولت‌های متعددی را در زمان خود تحت لوای امپراتوری‌شان در آوردند.^۱ سه دولت بزرگ باستانی ایران (هخامنشی، اشکانی و ساسانی)، معاصر با دو دولت نیرومند یونان و روم بوده‌اند. نویسندگان یونانی و سپس رومی که همزمان و در ارتباط با آنان بودند، بیشترین کتب باستانی را در مورد تاریخ و جغرافیای منطقه به خود اختصاص داده‌اند؛ چرا که این منطقه نقش کلیدی برای دولت پارس داشته است و تا به امروز هم خلیج فارس به بیان خلیج مری ناور میانه شناخته می‌شود.^۲



- 1 . Roman Girshman. 1978. Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest. Penguin Books. England. 126
- 2 . Lawrence G. Potter. 2009. The Persian Gulf in History. 1

خلیج فارس در منابع سومری

سومریان (سومر در زبان سومری 𒌦𒍪 = ki-en-gi = سرزمین بومی، اکدی šumeru) از نخستین تمدنهای جهان بودند که در جنوب بین النهرین پا گرفتند. سومریان احتمالاً از بیرون به بین‌النهرین آمدند و تاریخ اولین سکونتگاه‌ها به بیش از ۵ هزار سال پیش از میلاد می‌رسد.

پنج سومر به سه دوره تقسیم می‌شود: در دوره نخست دودمانی، حدود ۲۹۰۰ پ. م. حاکمان محلی سعی در تحت سلطه در آوردن همسایگان خود داشتند و کیش، جابگام نخستین شاهان سومر بوده است. اتنا^۲ فرمانروای کیش نخستین شاهی بود که حوالي ۲۸۰۰ پ. م، دولت شهرهای سومری را یکپارچه کرد. در دوره دوم، حدود ۲۳۰۰ پ. م، سارگون اکدی، شاه کیش شد و سپس پایتخت را به آکد برد، اما حدود ۲۱۰۰ پ. م، با ضعف امپراتوری، گوتیان به آنجا تاختند و شهر لاگاش از اهمیت برادرار شد. در دوره بعدی یا سومین دودمان از اور، اوتوخگال توانست گوتیان را شکست دهد و بر سومر فرمانروا شود. پس از آن، اورنامه و شولگی سلطنت می‌کنند، اما با هجوم اقوام عیلامی از شرق و اموری از غرب رو به انحطاط می‌نهند.

۱. شماری بر این باورند که سومریان از مردمان آریایی بودند که در هزاره ششم پ. م. به بین‌النهرین آمدند. شماری دیگر گویند که آنان بومی نبودند و در هزاره چهارم، از شرق و احتمالاً از هند به خاور نزدیک آمدند و جایگزین فرهنگ بومی گشتند چرا که زبان‌شان با زبان‌های بین‌النهرینی تفاوت دارد و نام شهرهای اور، اریدو، و اورگام شهری نیست. شماری دیگر گویند که زبان سومری با درآویدی هندی که خودش با عیلامی مرتبط است، هم‌حامل نیست. با توجه به اینکه در متون، سومر را سرزمین صورت سیاهان خوانده‌اند و متخالف در دست‌نوشته‌هایش و گروه‌ش بزرگ در منشور^۳، به سرسیاهان اشاره می‌کنند و همچنین، با مشاهده سپاه جاویدان در تخت جمشید که سفید روی هستند، اما سپاه جاویدان عیلامی در شوش، سپاه جهنم نقش شده‌اند؛ آیا می‌توان احتمال داد آنان همواره با عیلامیان مهاجران آفریقایی بوده و با اینکه با ساکنان نخستین هند ارتباط داشته باشند، که این موضوع نیاز به پژوهش جداگانه‌ای دارد.

Nardo, Don. 2007. *The Greenhaven Encyclopedia of Ancient Mesopotamia*. Christine Nasso, Publisher. Greenhaven Press. New York. 275
2. Etana